

A szenvedés méltósága

(Bíró József: Tükörmáglya)

Rémítő mélységekből emeli tekintetét szédítő magasságokba Bíró József ebben az 55. születésnapját ünneplő kötetben, amely életkor számára jelentősebb, mint a kerek 50, mert kezdetén és végén ugyanaz a számjegy áll: szinte sugallja a szimmetria kezdetét és végazonosságát, amely – talán bajelhárító – jóslat szerencsére nem teljesedett be: a költő túlélte saját szám-misztikáját (amit még a május hónap – az ötödik! – 5. napja is megerősít). A költő a mágia, a számmisztika bűvületében 55 verset gyűjtött ebbe a kötetbe, amelynek enigmatikus címe rendkívül összetett világot fémjelez. Kezdet és vég egymást feltételező kettőssége a kötet két pillére, melyek – Bíró József-re jellemzően – fordítva keretezik a verstörténetet, amelyet a halál vezet be: a mottóként élre állított nekrológ '56 mártírjait idézi a 30. évforduló alkalmával, és ebben a nekrológban a kötetegészre vonatkozó legfőbb kulcsszavak már együtt vannak: *átkelni* – az életből a halálba; a *megváltó ... golyóhalál* a bűn nélküli áldozatok, akikért „jeltelen sírjaik sírnak” *váltja meg* a kintől. A támadó „S ti!” azokat a gyávákat szólítja meg, akik tenni nem mertek, csak gyertyát gyújtani, s akik a kín arcait nem ismerik (7, a verseket a továbbiakban is az oldalszámmal jelölöm).

A tényleges első vers már valóban a születés verse, erről a dátumcimből értesülünk (s milyen fájdalmas fintora a sorsnak, hogy a kötet megjelenésekor még élt a mottó szerzője, Nagy Gáspár, akinek azóta bekövetkezett halálával ez a születés-vers is dualisztikussá vált). E rövid beköszöntőben nyoma sincs más költők kötetkezdő hegyke öntudatának, hanem az európai sorsról számot adó japán haikuban – keleti és nyugati kultúrák szintetizálása Bíró költészetének különleges sajátossága – bosszuló ISTEN fogadja az éppen magyarnak megszületőt, aki számára ily módon nincs *megérkezés*, mert nem hazába születik (9). Így utal vissza a kezdő '56-os versre: ahol ártatlanokat gyilkoltak le, ott nincs haza. Az eltorzult jelenből fordul vissza a múltba, mint XXI. századi utód, aki számára Kassák nikkelszamovárja „szűz”, tehát egy tisztának vélt és sokak által elfogadott kassáki eszmerend szimbóluma, míg Bíró szellemi termékeit tűzre vetik, hogy legalább melegedni lehessen mellettük. A szabadverset író Kassákról a legrigorúbb szabályok közt tartott európai versformában, a szonettben, annak is egyik ritka válfajában, a *sonettus continuus*-ban, a 4//4//2 tagolású strófarendben ír, mintha a formával is jelezné: ez nem a forradalmi szabad-

vers világa. A nikkelszamovár mellől hiányzik állítmánya, a *repül*, hiszen a repülés szabadsága már a látvány, a jelenség szintjén sem létezik. A születéssel tehát nemcsak az élet kezdődik meg, hanem mindennek a romlása, s az ezzel együtt járó szenvedés is.

Szenvedés

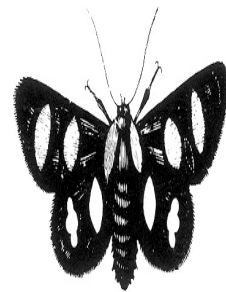
Kettősségként vonul végig a földi világ és a költő (időnként egy többes szám első személyben megfogalmazott, de nem konkretizált – csak a verstörténet folyamán tisztázódó – közösségének) lényegi összeférhetlensége is; a földi lét mindig alantas („rothadt avar”), a költő (és közege) „széparcú”, aki(k)nek „túléltető – lélegzete „fölfelé törekszik”: fáklya-sorsként (a lángoszlop – vátesz költő modulációja!) „zord égre lobban” (18). A magyarként megélt vigasztalan sorsot máskor, mások is megélték: „egy franciának” címzi egyik versét, amelyben saját magyarságát helyezi bele egy olyan állapotba („fogyoknak foglya”), ami a „franciának” szóló ajánlással együtt nyilvánvaló intertextus a „szenvedő misztikus” (Radnóti Sándor szava), Pilinszky versével. A jelzett létállapot, a „fogyoknak foglya” egy francián keresztül vonatkozatható a magyarságra, de Bíró egy szemantikán túli, stilisztikai utalással segíti az azonosulást: a „fogyoknak foglya” első verses nyelvemlékünk nevezetes figura etymológiájának átvétele. Közben feltűnnek az európai kultúrkör más híres legendái: a „vízre írt ígéret” miatt háborgó Catullus, a homokba rajzolt geometriai ábrái eltiprása miatt jajongó Arkhimédész: más-más korok nagyformátumú szenvedői.

A konszolidáció évei egy szép képen, „konszolidált felhők között húznak Keletre” az égen, miközben „meggyötört álmaink” földhözragadtan „alant” maradtak. Az ég felé indított harangszó is „eltéved”, és leszáll a földre (20). FALANSZTER-ben élve „gyónunk ... gyónunk ... kifulladásig”. Mintha a gyónás valóban felmentene a bűn alól. Felmentést nem hoz, csak feledést a „vágóhídi pálinka-bűz” (20). Az „éljük túl az életünket” és a „csak ezen legyek túl” ismerős mondatokkal végigkínlódott életünk képei sorolódnak, a nyomor, a lealázottság, a kétvilágköztiiség („INNENTÜLISZÉL ... ONNANTÜLISZÉL”) okozta depresszió, a lélektől lélekig ható szót lehetetlenné tevő zaj, árulás, káromkodás, az életuntság fáradtsága – mind ebből lenne hivatott visszahozni az elérhető világot a „közös éneklés”, ami „visszaénekelhetné „az otthonosságot a „végtelen öregeknek”, „lelenceknek”, az „új hazában hazátlanoknak”, a történelem jelen fázisában élőknek (21).

(Rendkívül érdekes, külön tanulmányt érdemlő korjellemző a közössé-

gi érzés nosztalgiajának, sőt szükségletének metaforizálása a „közös énekléssel”. Az általam vizsgált szerzők közül Ladányi Mihály, Petri György, Körmendi Lajos, Varga Rudolf és egy esetben Várady Szabolcs is viszszaabüvölné az elveszített közösséget a közösen énekelt dalokkal. A dalok minéműségét nem lehet konkretizálni, a kollektíva hívó-vonzó ereje a pontosan körülhatárolható.)

E közös történelmi kor kollektív szenvedéseit átéli a költő, csupa feketét, füstöt, fényteleniséget, sötétséget észlel, és a közös szenvedés megtermi a személyes gyötrelmeket is, amelyek egyre súlyosabbak: „árnyékomra vetülő árnyad nőttön nő” (27). A saját életben „megszerzett” szenvedés, a betegség, *átkelés* a halál felé: a halálnak éppen *átkelés*-jellege teszi lehetővé, hogy beletörődéssel vegye tudomásul. A BÉKE címet viselő vers oszlopba tördelt szótágjai kihívóan magasodnak-egyeneseznek, egyáltalán nem árasztanak nyugalmat, derűt, hanem tárgyilagosan közlik a betegség jellegét, folyamatát. Az oszlop kopjafa-reminiscenciáját a betűk karcolta ornamensek sugallják. (29) S hogy mennyire egyenértékűen sújtja Bíró saját, halálos fenyegetettsége és az ország állapota, arra a legmeggyőzőbb példa, hogy a MAGYARORSZÁG ... *MA* című vers egy ismeretlen csecsemő teteme fölé állít hasonló „kopjafát” (36). A minden emberi gyötrelmet paradigmatájjá lett krisztusi sors teljesíti be a szenvedéstörténet stációit: az ECCE HOMO vers szereplőjét általánosító második személyben szólítja meg Bíró, egyesítve ezáltal a Krisztus-képzetet és a mindenkori szenvedő embert: „mint sebről-lerothadt ...-/-...// szikkadt – kötésről ...vérrögöt –// mohón ... habzsolod –// – falod // – ... – tömőd ... magadba ... // a megszentelt ... telihold – ostyát...” (39). Az ostyá telihold-metaforája nem csupán alaki hasonlóság alapján generálódott, hanem a holdnak az emberi sorsot jelképező buddhista szemléletéből is fakadt. A telihold a magával megelégedett, önérzetes ember szimbóluma. Áldozati ostyává válása, teljességének megtörtsége az egészséges élet elpusztulását, az emberi lét megszűnését jelenti. A krisztusi halál – minden emberi élet pusztulása. Ezt a verset egy káprázatos nekrológ követi, amely a természeti képek fagyosságával utal az emberi élet megszűnésére, miközben érzékelteti, hogy az elhunyt magával visz valamit egy másik emberből, megfosztotta társát önmagától. „fagyos földbe visszaforgognak a vágyak” – mondja Bíró jelen időben, a *még létező* vágyakról. És az egész vers szüntelen lebegés a *már mozdulatlaná dermedt halott volt* életfunkciói („légbuborék-zárványok”) és az utána sóvárgó ember *még teljes készütségben működő* testi

megnyilvánulásai között, amelyek e végső felfokozottságban, túlfeszítettségben eljuttatják a gyászolót az érzelme konvencionális szervének, a szívnek a „megszakadásáig” (40).

Az enigmatikus BABEL vers több szinten is betetőzi a kollektív szenvedést. Jelképezi – már tördelésével is – a bibliai torony minden emberi feszültséget, meg nem értést, örök háborúskodást indukáló fenyegetését, az istenkísértést – a kollektív erővel az ég felé törés – megüszítését, büntetését, aminek következtében a maga csonka megvalósíthatatlanságában mindmáig jelképezi az összefogás képtelenségét, az emberek közti megértés lehetetlenségét, a „lélektől lélekig hatoló szó” örök hiányát. Minthogy magyar nyelven szól, – idegen ortográfiával, jelenti a magyar és magyar közti feloldhatatlan ellentéteket is: egy nyelven beszélünk, de mégsem („ost heesem eet von aw boy”); s végül a magyar nyelv háttérbe kerülését, elsivárosodását, évszázados visszavettségét a bántóan kiharsogó angol szöveg mögött. Az angol szöveg hibátlan. Azt tudjuk írni is és olvasni is (59). S a szenvedés végső, már-már meghaladhatatlan foka a halál előtti magány, mely a kötet utolsó előtti verséből süvít ki: „... nincs ... ki(k)-től ... elbúcsúznom// – ... - / - -----: // kanálisba ... // kanálisba ... kéne ... fojtanom ... magam'...!” (67).

A közös magyar sors miatt érzett fájdalom elsöprően kerekedik felül a saját életben megélt betegségen, keserűségen. Míg a személyes kínok – a végzetes kór – leírására, egy pusztá tényközlésre mindössze egyetlen verset szán (BÉKE, 29), addig történelmünk súlyos csapásai vissza-visszakísértének a kötetben, természetesen Bíró sajátos szimbolikájának, avagy éppen a szó szemantikai elkülönbözésével operáló módszereknek megfelelően. A felületen sakk-játzmának feltüntetett HUSZÁR ... VILÁGOS verset (12) a KIRÁLY animális megjelenítése, mohósága (zabál – bagzik – zabál) leplezi le: nem a sakktáblán feszül szembe egymással a futó (= huszár) és a király, hanem valami jelenbeli társadalmi képmutatás, művészet-elméleti szófacsarás („téma gazdagágban ... esztétikai – minőségben”) jelzi, hogy vészhelyzet van, valami olyan, aminek a felszínre törése egy márciusi vasárnapi várható, emlékeztet arra a hajdani esetre, amikor a HUSZÁROK VILÁGOSnál végleges vereséget szenvedtek. A kötet feszes szerkesztésére jellemzően ez után a vers után annak a Nagy Gáspárnak ajánl egy verset Bíró, akinek a kötet elején az egész szenvedéstörténetet ajánlja, és ebben a szabadság helyett a SZABVÁNY-SZABADSÁG-ban létezés szörnyeit vetíti fel: „savanyúsokadalom... – // DÖGKESELYÜ...

CSIPEGET ... // A fő-PÁSZTOR ... FÉSZKÉBŐL”. Bíró számára a legfőbb ellenség, a leginkább gyűlöltre méltó az az ember, aki a mindenkori főpásztorok körül sürgölődve gyűjtögeti össze a tőle lehullott morzsákat (13). A SZÜNETLEN (14) egy archaikus magyar gondolatalakzattal, a *közöléssel* (lényege, hogy egy szó egyidejűleg állítmánya a megelőző, ill. az őt követő mondatnak) hozza tudunkra, hogy a penge kézben van, és vagy a nyakat vágja el, vagy az asztalon fekvő kenyeret. Mindezt – nehogy magunkra vegyük – japán haikuban.

Közös sérelmeink módszeres feltárása közben egy szabálytalan nekrológ következik, TERC címen (műfaját azért nevezem nekrológnak, mert Hervay Gizella emlékének szól), és a verstörténés fokozatosan jut el a költő halálának valószínűsíthető okáig: ahol a csahos *szentek* ganajbűzős sátraikban emberhúst adnak-vesznek, (ahol *szentek* bonyolítják az emberkereskedelmet), akik alvilági lények sürgető megrendelésére készülnek a múalkotások, ott a „tarkón-lótt madár-dal ... zuhan” és „szemünkre fagy országos jégeső” – e gyönyörű képpel siratja Bíró a magát vissza nem vártan érző, öngyilkos halálba hullott, keserves sorsú költőnt (15). A Hervay-émlékverset követő költemény már a következő tematikus csoporthoz, a *halálversek*hez tartozik (lásd később), de a nyugatról-keletről hangzó halálhangrangúzás a vészterhes hangulatot egy Hervay-intertextussal is megerősíti: „szégyenszemre ... egymás-bűdös-húsát tépve / ... – nyúszítunk ... -----: *költők*”, szól Bíró (16), a célzott intertextus Hervaynál az erdélyi magyarság szenvedése: „egymást tépjük tehetetlenség áldozatai”.

Országunk kollektív hiányvilág, összegzi a költő, tartományok nevéve a hazát, amely tartomány létállapot-határozója: „*kifosztva*” (31).

Halál

A szenvedéstörténet – és ezt nemcsak az Újtestamentumból, hanem a nála korábbi misztériumvallásokból is tudjuk – a halál felé vezet. A halál – jó esetben – a megváltáshoz. Az ország általános sír felé tántorgása (MAGYARORSZÁG ... MA, 36) hívja elő azt a kis ciklust, amelyet Hermann Nitsch nevével vezet fel: MEGVÁLTÓNKRól esik benne szó, aki most éppen „éber”, tehát akcióban van, de nem a megváltáson fáradozik, hanem vérenek „felhőrbölesére” serkent, ami nem az elfogyasztott áldozati borból vált vérévé, hanem az emberiség totális öldöklésének vértengeré. A megváltás tehát *gyilkossággal* kezdődik (37). A mini-ciklus következő darabja (CONSUMMATUM EST, 38) már a végső zárandoklatra

készít fel, ami nem Krisztus keresztvitele stációinak felel meg, hanem a dermesztő halálfélelem sokkja fokozó felsorolással, ez beletorkollik a bekövetkező halálba, ami itt nem más, mint sötétség, agyag és föld. Sehoh a megváltás fénye és a lélek kiáramlása. Az ECCE HOMO (39) még nem a halálban felmagasztosult Krisztus, akivel kapcsolatban ez a kijelölés született (Pilátus szavai, János 19,5), hanem az éhez ember, aki minden ehetőt-nem ehetőt magába töm („telihold-ostyát”). A mohó évés nem a krisztusi mítosz körhöz kapcsolja a zabáló embert, hanem inkább visszautal a Pilinszky-felidézésre, a *Francia fogolyra* (19). Ezt az ösztön-lényt betemeti a fekete föld, hiába az érte adott júdáspénz és a keresztre rögzítő szögek: mindennél jobban győtri a földi éhség. A szenvedéstörténetet a továbbiakban sem Jézus éli át, hanem az Ember, a szerelmét-párját szívszakadásig gyászoló férfi (40), a többiek kínjának megéléseért önmagát lángoló szurokba merítő, megnevezetlen Másik ember, aki alámerülve a kínba, elindul az imaginárius világ felé (41). Érezzük, hisszük, hogy ebből a mélységből már nincs felemelkedés. Egy korábbi vers a kötetben (18) mintha magasba emelné a fájdalmat („gyötretésünk – lángja / rálobban zord égre”), a megváltás elmaradásáról hírt adó további versek ezt a felemelkedést nem engedik. Fokozódik a személyes kín, s hogy a költő elviselhetővé tegye, eltávolítja, harmadik személybe teszi át a versalanyt, aki a test minden kínjával terhelten próbálja mérlegelni: van-e még esély az „átelés” után a „megérkezésre” (42).

Ez a vers a kötet mélypontja. Itt vall a költő elmondhatatlan fájdalomiról, itt kezd el kételkedni a felemelkedésben. „Zsilett-vékony fugákon” szivárogo be a fény ebbe a fájdalmasan sötét alvilágba. Hatására a költő *látni kezd*: summázza életét, számba veszi kudarcait: „nincs mit megköszönnie”, – és miközben leperog előtte saját múltja, az idő örökös körforgásának szele kezdi melengetni, s bűvöli világra költészetének egyik legszebb strófáját, amelyben a négy évszak leteltével már „hamva sincs az időnek”, az időtlenség az Őt magába morzsoló fekete földben folytatódik, ahol a nem fokozható mélység ad erőt a kimondhatatlan kimondására: „barokkos-tavaszból ... *rekkenő* ... szenvedélyes-nyárba ... / dallamtalan ... *dér-ütötte-őszből ... ebordító-télbe* – / hamva-sincs-idő parázslék ... *kajd* ... föld-fekete-ajkán ... / mire kimondható lesz ... *ami onnanról* ... kimondhatatlan ...” (43). A kimondás – a szó mágikus, apotropaiikus (bajelhárító) erejét is segítségül hívva – meghozza a nyugalmat, a megbékélést, ami bele-

olvad az egyetemességbe, s ez egyenlő a „szepülően kezdettel”, azaz a megújítással, az újjászüléssel. Ez nem a krisztusi megváltás-gondolat. Ez annak a Bírónak az univerzumba simulása, aki tudja, hogy „módosított visszatéréssel”, a görög *panta rhei* és a keleti örökkévalóság-tan egybeötözésével minden körbeforog, azonos magával és mégsem azonos. *Azonoság és különbség Bíró világtrendjének az alapja*, s a „módosított visszatérésben” korábbi önmagára visszatekintő eltávozott – aki elveszíti tükörképét, azaz testi megnyilvánulását – „világszép halottak” láthatja magát, hiszen megfosztott minden testiségtől, a testnek az idő okozta romlásától. Ez a „világszép halott” már „harmóniarendbe zárult”, átkerült egy másik dimenzióba. Ez a „harmóniarend” – a költő következetes szerkesztésének köszönhetően – a következő ciklus címe.

Átkelés a bardón keresztül

Az első átkelés a kötet élén (7) az életút megtétele, az átkelés az életből a halálba. Ez a második átkelés (amelyet egy mini-ciklus fog ívbe: növekvő számú csillagok helyettesítik a verscímeket) egy Európán kívüli kultúra és vallás – a tibeti – hitvilágának szerves része: a Bíró állt magáévá hasonított *bardo*, az a létállapot, amelyben a halált követő 49 nap folyamán („hét-szer-hét-halál”, 51) a *bla*, az elhunyt létezője tartózkodik. Az ötszínű szívárványban megszentelt *bla* az égben teszi meg útját, csendben és vakságban, az újjászületés során megismerhető igazságért. A *szanhárának*, a lélekvándorlásnak a végén felragyog a transzcendens ősfény, a megvilágosodás, ezt követik az értelmezést váró víziók, amilyen pl. az a Bíró-vers, amelyben „világszép halotti lelke” (44) a mélységek-ből („káposztáshordó mélyén”) emelkedik „fehér-szantállal körbeszórt zsámoly mellé” (47), ahonnan egy látomászerű jelenés, a kristálygömbben feltűnő halálmadár emeli fel, s e ponton olvad egybe a mini-ciklus három darabja azáltal, hogy a versek zárósortait össze kell olvasni: „haragvó gyöngybagoly” „emeli röptödét” „Aum Ma Ni Pa Dme Hum”, a végső tudásig, mely szerint „a drágakő a lótszkegelyben van”. A hat szótag a *Tibeti Halottaskönyv* imazáró varázsmondókája, amit akkor mormolnak a holtak árnyai, ha nem sikerült még végigjárniuk a hatfokozatú szanszárát. (Nem mindenki teheti meg a lélekvándorlás teljességét, ha valaki valahol megáll, ott születik újjá.) E misztikus átkelés során túlvilági jelenések tűnnek fel, számmágiával telik meg a titkos tanról hírt adó szöveg és a „teknőspáncélból mesterremek taliz-

mán, ’melybe nyolc ősjel rejtetett” (48), megtisztulván ébreszteni lehet a titkos tudás fényútját. Az út megtétele közben a versekben megnevezetlenül, de jelen vannak a *dharmák*, a lételelemek (föld, víz, levegő stb.); föld: káposztáshordó mélye, zsámoly; természet elemek: holdkő, virradat mint látvány és mint napszak; ég: vattahabos felhőtenger, fényút. Az *En* ezen elemek folyamatosságában létezik, a lételelemek pedig csak az *En* révén nyernek megtartó szubsztrátumot: különös, misztikus keveréke ez az anyagelvűségnek és a szubjektív idealizmusnak. S ha nem sikerül a fényút ébresztése, a *bla* sorsa a „hasztalan igyekvés”, amelynek negatív eredménye a „semmit... semmit... *semmit* ... *sem*” megtudása, akkor újra kell indulni, és el kell mormolni a hat szótagos imaformulát. (49)

Az út megtétele megtisztulással jár: a földi vér szennyét a felhők párája mossa le a lélekről (49). Hang sem hallik („légbedermedt üvöltés”, 52). A fényjelenség (ősfény) epifániája után – a vakság megszűnésével – színes víziókat lát a költő: a földre visszazánézza a skarlát-NAP kontrasztját a fagyott, fehér gerlékkel (50). Élesedik a fény, amit Bíró, racionális hajlamát követve, „továbbít” a transzcendens világból a földre, hogy világosságánál láthatóvá váljanak a világi galzságok; a fényjelenség megjelenése közben a hang nem tér vissza, mivel „isten csendje mindörök” – e keleti misztikával szőtt képek most nem ellenpontként, hanem stilisztikai azonosulással tankában elevenednek meg (53). *Panta rhei* – zeneti vissza a görög filozófia máig hihetetlenül korai dialektikáját, s olvassza egybe a magyar olvasó előtt ismeretlenebb buddhista lélek-vándorlás-tanával, Európa és Ázsia misztikus kommuniójaként: „*halál – utáni – kezdet*” (s tartsam-e véletlenül, hogy a kezdetet és véget egymásba hajlító vers éppen a misztikus 55. oldalon olvasható?)

Az univerzumba való teljes beolvadás az a NON FUI / NON SUM váratlan fordulattal a krisztusi megváltás-képzetet is társítja: „a világ minden... teremtménye... gondjaimra bízva ... mégis...” (56). S mintha innen megkezdődne a reinkarnálódott új élete ugyanazokkal a jelenségekkel. „(ál)arcidat ismét felöltvén / ... újólag rá - i s m e r s z ... / m i n d e n fájdalomra - i - minden ... szenvedésre” (57).

Ha Bíró szűk látókörű, kizárólagosan transzcendens gondolkodó volna, itt fejezte volna be a kötetet. De nem az. Fájdalmas szavak szólnak ezután a tudomásul nem vehető elmúlásról – hiszen újra elkezdte ugyanazt az életet, „módosított visszatéréssel”, tehát ugyanolyan fájdalmal lesznek – a halál névtelenségéről, az „örökös éjbe zuhanásról”, és ismét elkezdődnek a földi létet elviselhetetlenné tévő

nyomorúságok is: a kukázás, az értelmet pusztító italozás, mert „ez az év is fenemód aszerint megy ... mintha tavaly” (58), kiújul az éhezés is (61). Ebben a „módosított visszatérésű” életben magasodik a BABEL, amely a magyar nyelvet nem értő magyarról, a testvérharcról mint legfőbb bűnről tanúskodik (59), az archaizálás-jellegű torzított írásképű *Babelt* egy valóban „titkosított” költemény követi, amelynek alakja immáron harmadszor kopjafát formáz, mintha valakinek a haláláról csak 85 év múltán szabadna tudnunk (s hány ilyen „titkosításról” tudunk?, 60). E „módosított visszatérés”, az újban folytatódó régi, adja A KONTINUITÁS GYÖNYÖRÉ-t, az ismétlődésben a felismerés „örömét”: a megismétlődő vörös fényt, a mesevilág lealjasulását (élemedett, leszázalékolt tündérek, tejjel-mézszel folyó Kánaán helyett „mézszel-tejjel dúsított tócsákat”, 62), a „... – körülszótt / ... videokazettából ... / viczorogva kiszécsül”-ők rémületes világát (63).

Bíró tudja, hogy meg kell halni. De ha már elkerülhetetlen – és ettől olyan emberi az ő világa –, akkor legyen szenvedés nélküli, infarktusból eredő halál inkább, mint – és itt szinte sajnálja az ember a gyönyörű képet a haláltól – „a *rák*-rothadás mocskos / ... naptár-pergető-szeszelye...”, időhúzása (64). És a végső számvetések: mi volt a jó, a szép, mi volt a lealázó, a rút (utóbbiak: légszomj, csapadék, folyosók, mimikri, hatalom), és főként a HALÁL (65), ami akkor következik be, ha IMMAR ... M N D N ... MINDEGY, mert „... nincs ... ki(k)-től ... elbúcsúznom ...” (67).

Megváltás

Habár a kötet beköszöntő verse, ami – nem jelentőség nélkül – halottak napjára készült, felmutatja azt a három kulcsszót, amelyek köré szerveződik a kötet, a *magasságot* (szél, festett ég), az *átkelést* és a *megváltást* („megváltó golyó-halál ... bitófa”, 7): a versek a legkevesebbet az általunk legfontosabbnak gondolhatóval, a megváltással foglalkoznak. 1956 mártírjait csak rabságukból váltotta ki a halál, de semmiféle túlvilági megváltás nem lehetett osztályrészük – feltehetőleg nem is erre tartottak volna igényt –, csak „jeltelen – sírjaik ... sírnak” – e helyen az egyalakú szó kettős értelmű használatát nem posztmodern szójáték, hanem emléktük, utóéletük, mártírságuk leszűkítése egyetlen szótőre, hiszen kultuszuk is ebből az egyetlen tárgyiasult emlékből állt 30 évig. A születést átokként megelőző költő megérkezése a világra nem valódi megérkezés, mert nem hazába születik, így innen a hazátlan hazából távozása lesz majd megváltás (9). Krisztus születését sem úgy gondolja el, amiként azt a Biblia leírja; Bíró

